УДК 882.6 – 3 (091) : 39

В.Ю. Бароўка

Этнаграфізм у творчасці маладых беларускіх празаікаў 20-х гадоў XX стагоддзя

Дваццатыя гады мінулага стагоддзя ўвайшлі ў гісторыю беларускай прозы як перыяд яе актыўнага колькаснага і якаснага росту. Менавіта ў гэты час пачынаюць свой творчы шлях такія пісьменнікі, як Кузьма Чорны, Платон Галавач, Міхась Зарэцкі, Міхась Лынькоў, Васіль Каваль, Лукаш Калюга, Сымон Баранавых і іншыя.

Маладыя аўтары зрабілі свой унёсак у мастацкае адлюстраванне жыцця беларусаў, прычыніліся да фарміравання нацыянальнага аблічча беларускай прозы.Трэба памятаць, што «нацыянальную тыпалогію любой літаратуры нельга разумець як нешта абавязкова ўласцівае ўсім без выключэння яе прадстаўнікам і з'явам. Размова можа ісці толькі пра пераважныя ідэйна-мастацкія тэндэнцыі і пра найбольш рэпрэзентатыўныя менавіта ў гэтых адносінах гісторыка-літаратурныя факты» [1]. Нацыянальная адметнасць літаратуры выяўляецца ў самых розных формах, адной з якіх выступае этнаграфізм – узнаўленне матэрыяльных і духоўных асаблівасцей жыцця пэўнага народа. Разгляд узаемаадносінаў мастацкай літаратуры з матэрыяльна-бытавой і духоўнай культурай беларускага народа пакуль належыць да праблем малараспрацаваных, хаця пэўныя захады ў гэтым накірунку рабіліся І. Чыгрыным і М. Тычынам, але яны абмяжоўваліся даследаваннем узаемаадносінаў літаратуры і фальклора.

Маладыя беларускія празаікі імкнуліся адлюстраваць свой неспакойны час, шукалі адказы на анталагічныя пытанні. Дамінантнай мадэллю рэчаіснасці ў творах маладых пісьменнікаў таго перыяду была вясковая рэчаіснасць, шмат увагі яны аддавалі мастацкаму асэнсаванню быту вяскоўцаў, паўсядзённаму і святочнаму, звычайнаму і рэліктаваму.

Этнаграфічны кантэкст твораў маладых беларускіх празаікаў 20-х гадоў XX стагоддзя забяспечваўся ўключэннем у мастацкую тканіну твораў розных народных паэтычных (вобразных, моўных, стылістычных) элементаў і этнаграфічных рэалій. У сістэме літаратурнага твора іх можна разглядаць як своеасаблівыя «этна-эстэтычныя адзінкі» (У. Далгат). Этнаграфічны дыскурс у прозе 20-х гадоў вызначаўся пісьменніцкай індывідуальнасцю, спецыфікай самога «эстэтычнага аб'екта», ідэйна-тэматычнай зададзенасцю твораў. Дваццатыя гады XX стагоддзя былі часам перамен, кароткім перыядам сацыякультурнай энтрапіі, калі былыя каштоўнасныя арыенціры грамадскага жыцця адыходзілі ў нябыт, а новыя толькі нараджаліся, таму літаратура ўвогуле, а проза ў прыватнасці не маглі існаваць як маналагічная ў ідэйным і стылёвым плане сістэма.

Маладыя празаікі 20-гадоў неадназначна ацэньвалі вясковую рэчаіснасць, старыя, традыцыйныя народныя ўяўленні, звычаі. Пісьменнікі рэалістычнага накірунку этнаграфічны кантэкст найперш уводзілі для тыпізацыі характараў і абставінаў, сведчанне таму – творы Кузьмы Чорнага, Платона Галавача, Кандрата Крапівы, Лукаша Калюгі, Сымона Баранавых.

Адмоўнае стаўленне да старой беларускай вёскі характэрна творам Платона Галавача. У вясковым быце пісьменнік асуджаў цемнату, эгаізм,

індывідуалізм, пляткарства. Для прыкладу, у апавяданні «Кнак» (так вяскоўцы называлі старыя мікалаеўскія грошы) аўтар па-майстэрску апісвае сватанне і падрыхтоўку да вяселля ў сялянскай сям'і. Пры гэтым падкрэсліваецца прагматызм вяскоўцаў, бо будучыя зяць і цесць заўзята спрачаюцца з-за пасагу, абодва бакі клапоцяцца пра свае матэрыяльныя інтарэсы. Літаратура 20-х і 30-х гадоў часта звяртала ўвагу на такую бытавую дэталь, як вопратка персанажа. У творах Галавача і Чорнага гэтая дэталь «высвечвала» характар героя. Так, пра старога Патупчыка з апавядання «Кнак» П. Галавач заўважае: «Заўсёды (і ўзімку, і ўлета) у шэранькай світцы, падпяразаны прывезенай з войска папругай» [2]. Шэрая світка –элемент вопраткі беларускага селяніна, аднак аўтар падкрэслівае, што світку з папругай герой носіць пастаянна, а значыць, чалавек ён або бедны, або скупы.

Адзін з самых таленавітых пісьменнікаў той пары Кузьма Чорны ў творах 20-х гадоў праз этнаграфічныя дэталі высмейваў патрыярхальную вёску. Асабліва ярка гэта выявілася ў апавяданнях «Дзякуй богу, як шклянка», «Максімка». Іранічна пададзена спрэчка вяскоўцаў у творы «Максімка»: «Нехта яшчэ падаў голас, што трэба пачакаць маладзіка і тады везці , а другія яго асмяялі, закрычаўшы, што гэта сеяць трэба маладзіком, а не везці гатовае. І тут жа пачалася гарачая спрэчка, калі лепш сеяць жыта – маладзіком ці «сходнімі днямі». Па большасці галасоў выйшла, што не маладзіком і не «сходнімі днямі», а «самым поўным», але тут сталі падавацца галасы, што гэта «поўным» добра ўстаўляць дубэльты ў вокны – макрэць не будуць» [3]. У вядомым рамане « Зямля» этнаграфічны каларыт, бытавыя замалёўкі давалі багаты матэрыял для асэнсавання быцця беларуса 20-х гадоў.

Актыўна ўводзіўся этнаграфічны кантэкст у творы Лукаша Калюгі, прыроджанага бытапісальніка і філосафа. У яго апавяданнях і аповесцях 20-х гадоў XX стагоддзя старадаўнія звычаі, народныя прыкметы падаюцца, каб паіранізаваць з наіўнасці вяскоўцаў. Так, у апавяданні «Тахвілін швагер» аўтар дасціпна высмейваў сляпую веру ў народныя прыкметы. Юстап Заблоцкі хацеў мець у гаспадарцы шмат авечак. «Кажуць, што жытнія спарышы (каласы, што па два, па тры з адной саломіны растуць) надта ж памагаюць, калі котным авечкам даваць, надта ж тады вялікі прыплод будзе» [4]. Юстап стаў карміць авечак спарышамі, але добры прыплод у яго гаспадарцы давалі толькі кошкі. Заблоцкі пастаянна кіруецца прыкметамі, таму нязменна трапляе ў анекдатычныя сітуацыі. Аднойчы ён узяў шчаня, у якога было чорна ў роце, спадзяваўся, што Жук будзе злым, але шчаня аказалася вельмі ласкавым. Апавяданне «Тахвілін швагер» грунтавалася на прыёме дэміфалагізацыі. Многія вяскоўцы жылі бедна і верылі ў неверагодныя рэчы: існаванне фармазонскіх грошай, «незнашоных» ботаў, сілу праклёну, існаванне чараўнікоў і чараўніц. Высвятляецца, што баркаўчане проста не заўважалі відавочнага. Народная фантазія прыдумала, што ў суседа Юстапа Андрука ёсць боты, якія не зношваюцца. На самой жа справе Андрук беражліва ставіўся да ботаў, рэдка іх абуваў, таму і мелі яны доўгі век. Дасціпныя гісторыі пра вясковых дзівакоў не толькі забаўлялі чытача, але і прыводзілі да высновы, што чалавек павінен кіравацца здаровым сэнсам, а не сляпой верай. Вядомы на Беларусі жарт пра Заблоцкага, які хацеў, але не змог зарабіць на мыле, творча абыгрываўся Калюгам у аповесці «Нядоля Заблоцкіх» (першая частка яе была закончана ў 1929 г.). Метафарычны сэнс мае назва твора, бо яна пазначае падагульненне жыццёвага шляху персанажаў твора: кожны з Заблоцкіх хоча падмануць лёс, але нікому з іх гэта не ўдаецца. Этнаграфічны каларыт у творы Калюгі прыўносілі і элементы сказавай формы апавядання. «Сказавае маўленне, – пісала Н. Драгамірэцкая, – гэта змястоўная маўленчая форма з устаноўкай на чужое слова, слова розных сацыяльных пластоў

народа, пераважна яго нізоў» [5]. Аўтар уводзіў у структуру твораў герояапавядальніка з народа («Лук'ян – капераціўскі сабака», «Баркаўцы – добрая вёска, а баркаўчане – вясёлыя людзі», «Трахім – штучны чалавек», «Іллюкдаследчык», «Тахвілін швагер», «Нядоля Заблоцкіх»), аповед пра падзеі і герояў якога стылізаваўся пад вуснае маўленне чалавека з народа, шмат выкарыстоўвалася прастамоўяў і дыялектызмаў («асядласць», «крутаммутам», «небагавое», «хорма», «увавіў» і г.д.).

Даволі моцнай у прозе 20-х гадоў была рамантычная плынь, яркімі прадстаўнікамі якой сталі Міхась Зарэцкі і Васіль Каваль. У прозе Міхася Зарэцкага знайшлі адбітак вострыя пытанні таго часу, у ёй адчуваецца пераломнасць таго моманту, які перажывала грамадства, калі старыя ўяўленні пра жыццё падвяргаліся сумненню, а новыя яшчэ не ўвайшлі трывала ў чалавечую свядомасць. М. Зарэцкі практычна не звяртаўся да чыста этнаграфічных малюнкаў, толькі ў рамане «Сцежкі-дарожкі» аўтар акружыў паэтычным арэолам апісанне купальскага свята. «Купала – гэта ж такое любае бязбожнае свята, у ім так многа дзікай паэзіі, у ім з паганскай вольнасцю разгортваецца чалавечая істота, шукае волі і радасці, хоча зліцца з чароўным сонечным богам – Прыродай, бо гэты бог – сама воля і радасць. А колькі паэзіі ў гэтых наіўных варожбах, у ахінутым палахлівай тайнасцю шуканні кветкі шчасця, якая таму і вабіць да сябе, што ніколі не знаходзіцца. У гэтых варожбах цудоўна ўваскрасае дзяцінства чалавечага роду, апавітае густой сеткай забабонаў і чараўніцтва, у гэтых варожбах уваскрасае першабытны чалавек – дзіця магутнага і страшнага дзіва – Прыроды» [6]. Свабодная стыхія Купалля, яго таямнічасць прывабліваюць панскую дачку Раісу Янаву і закаханага ў яе інтэлігента ў першым пакаленні Васіля Лясніцкага. На Купалле Раіса звівае два вянкі не з кветак, а з папараці, на іх ставяць дзве свечкі і пускаюць на ваду, хутка свечкі пагаслі . Гэты эпізод у кантэксце твора набываў сімвалічны сэнс: героі не знайшлі ў жыцці сваю папараць-кветку. Дарэчы, у рэалістычна-бытавым плане падавалася купальскае свята ў «Нядолі Заблоцкіх» Калюгі: «На Купалле не толькі з песень, але і многа з чаго няма ніякага здарэння. Калі назаўтра, на Яна, пойдзе каторы чалавек поле паглядзець ды ўбачыць у пшаніцы лагво. Не будзе ён дадумляцца, што тут рабілася, як гэта здарылася. Трэба ж дзяўчатам у пшаніцы пакупацца ў купальскую вясёлую ноч. Трэба ж змыць з сябе чарнату, загару свае працы, прыдабыць сабе харашэйшай, бялейшай пшанічнай красы» [4, с. 228]. Параўнанне эпізодаў, дзе Зарэцкі і Калюга паказваюць купальскае свята, сведчыць, што ступень мастацкай дэфармацыі жыццёвага факта, калі ён трапляе ў поле зроку мастака, залежыць ад аўтарскай індывідуальнасці, аўтарскага светаадчування.

«Сцежкі-дарожкі» М. Зарэцкага – раман пра пошукі чалавекам сэнсу жыцця, дабра і праўды. Народная мара пра свабоду і шчасце адбілася ў «байцы» пра Іваньку-Прастачка, расказанай Лясніцкаму старым перавознікам Саўкам. Іванька-Прастачок ігрой на дудцы зваў людзей на барацьбу: «І кажуць, што быццам прыйдзе час, калі пачуюць тую Іванькаву дудку і ўсе разам падымуцца, каб за праўду пастаяць. Вось і стануць тады ўсе людзі роўныя...» [6, с. 147]. «Байка» пра дудара Іваньку – стылізацыя пад народную казку з празрыстым падтэкстам. У мастацкай тканіне твора яна прадстае штучным утварэннем, якое не ўносіць нічога новага у трактоўку асноўнай тэмы рамана.

Васіль Каваль – прадстаўнік лірыка-рамантычнага пачатку ў прозе 20-х гадоў. Яго першыя творы нярэдка ўяўлялі мастацкую перапрацоўку матываў народных легендаў і казак («Буй-вецер», «Легенда пра песню», «Пра кветку «брат-сястра»). В. Каваль адчуваў незваротнасць мінулага. Невыпадкова ў творы «Пра кветку «брат-сястра» ён з сумам заўважаў: «Беларусь мая песенна-казачная, ты губляеш-раскідваеш свае пялёсткі ў рытмах новага

буйна-квяцістага,
гулка-звонкага жыцця!
Зараслі ў даль прыгожа-песенную сцежкі рутай-мятай пахучаю» [7].

Назву першаму зборніку пісьменніка дала этнаграфічная па сваім характары замалёўка «Як вясну гукалі». Яна пачыналася эпіграфам з народнай песні

А лесу, мой лесу, што ты не зялёны?
А як жа мне лесу зеляному быці:
Сколькі было птушак – усе паляцелі,
Толькі засталася шэрая зязюля,–
Й тая кукавала – к сялу прылятала... [8].

У замалёўцы было шмат этнаграфічных падрабязнасцей, якія выконвалі важную сэнсавую функцыю. Так, гуканне вясны асацыіравалася з заклікання шчасця. Малады аўтар паэтызаваў народныя песні, народныя звычаі, аднак пры гэтым звяртаў увагу на заняпаласць сучаснай яму вёскі, на хаты, у якіх салома валіцца са стрэх і гніюць вуглы.

Вельмі часта апавядальнік і героі ў творах В.Каваля выказалі сваё захапленне народнымі песнямі. Цытацыя ўрыўкаў з народных песень выконвала характаратворчую ролю, прадстаўляла апавядальніка і герояў натурамі чулымі і паэтычнымі, надавала творам эмацыянальную афарбоўку. Эпіграфам да аповесці «Сяльчане» Каваль узяў радок з вясельнай песні «Сяло, маё сяло, што ж ты не вясёла?..». Як вядома, у фальклоры шлюб сімвалізуе пачатак новага жыцця, прадчуваннем змен на вёсцы напоўнена і аповесць: «А сяло Чмарава на ўзгор'і – вялікае, а хаты параскіданы, як папала: некалькі двароў ёсць новых, а то ўсё старыя, з абваленымі вугламі. У гэтым відно быццам нейкае нядбальства чмараўцаў. «Абы як было, абы жыць можна!» Усё гэта старое, атуленае рыззём, выказвае сваю сталую постаць. Хочуць чмараўцы перайсці к нечаму новаму, усё збіраюцца, ды ніяк не могуць гэтага зрабіць...» [7, с. 17]. «Сяльчане» – твор апісальны, праз аповесць праходзіў каляндарны цыкл земляробчай працы (сяўба, касьба, жніво). Чыста знешне час як бы рухаецца па загадзя зададзенай схеме, аднак нельга адхінуцца ад павеваў новага, ад зрухаў у свядомасці людзей. На першы погляд, прыгажуня Алёна – сама патрыярхальнасць «у рабым андараку і босая», з белай хусткай на галаве, а на самой справе яна цягнецца да новага жыцця, марыць пра вучобу.

Этнаграфічныя дэталі дапамагалі аўтару паказаць нацыянальны характар беларуса. Як і яго зямляк Максім Гарэцкі, В. Каваль мог бы заявіць: «А народ мой – народ-лірнік, народ-паэт», – бо лічыў адной з асаблівасцей народнага характару імкненне пазнаць таямніцы жыцця. Пры адлюстраванні народных звычаяў, абрадаў, прыкмет Васіль Каваль быў далёкі ад іх бязлітаснага высмейвання пад маркай вясковай цемнаты і сумнай і заганнай спадчыны мінулых часоў. Для яго свет народных уяўленняў быў вынікам шматвяковага народнага вопыту. У прозе 20-х гадоў В. Каваль звяртаўся да паасобных прыёмаў фальклорнай паэтыкі. Напрыклад, у аповесці «На загонах» пачатак твора блізкі да казачнага: «Тры дарогі расцягнуліся за сялом, як у казцы той» [8, с. 52]. Тыя тры дарогі навявалі людзям сум і думкі пра шчасце, якога шукае і не знаходзіць чалавек. Згадка пра тры дарогі – пэўная даніна тэме, бо аўтар расказвае пра мінулыя, дарэвалюцыйныя гады і такім чынам падкрэслівае часавую дыстанцыю. Імперыялістычная ж вайна у гэтым творы супастаўляецца з вяселлем. У мове твораў В. Каваля нярэдка сустракаліся народныя эпітэты, накшталт наступных: «А шчасце тое, дзе яго знойдзеш ? Ці ў чыстым полі, ці ў глухім бары, ці за сінім морам ?». Яны надавалі аўтарскаму стылю эмацыянальнасць, лірызм.

Маладымі беларускімі празаікамі 20-х гадоў, якія ў большасці сваёй былі дзецьмі вёскі, этнаграфізм успрымаўся як унутраная эстэтычная неабходнасць. Яна

дыктавалася імкненнем адэкватна паказаць рэчаіснасць. Ствараемы пісьменнікамі мастацкі свет адлюстроўваў як атмасферу гістарычнага часу, так і спецыфіку народнага светабачання і аўтарскай індывідуальнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. ***Купреянова Е.П., Макогоненко Г.П.*** Национальное своебразие русской литературы. Л., 1976. С. 6.
2. ***Галавач П.*** Збор твораў: У 3 т. Т.1. Мн.,1958. С. 156.
3. ***Чорны К.*** Збор твораў : У 8 т. Т.1. Мн.,1972. С. 149.
4. ***Калюга Л.*** Творы. Мн., 1992. С. 375.
5. ***Драгомирецкая Н.В.*** Стилевые искания в ранней советской прозе // Теория литературы: Осн. проблемы в ист. освещении: В 3 кн. Кн. 3 М.,1965. С. 136.
6. ***Зарэцкі М.*** Збор твораў: У 4 т. Т.2 . Мн., 1990. С. 147.
7. ***Каваль В.*** Як вясну гукалі . Мн.,1927. С. 70-71.
8. ***Каваль В.*** Выбранае. Мн.,1961. С. 12.

S U M M A R Y

In the artistik ethnographism in the prosaik works of the young Belorusian writers of the 20th years of the XX century is investigated.

Поступила в редакцию20.05.2002

УДК 882.6–1

І.М. Гоўзіч

Элегія ў творчасці Янкі Сіпакова

Даўно ўжо вядома, што жанравая структура сённяшняй лірыкі – «разамкнёная», бо яна карыстаецца і ўзбагачаецца лепшымі дасягненнямі трох родаў літаратуры. І не менш выразны «сінтэтызм» лірычнай паэзіі Янкі Сіпакова выяўляецца ў ягонай элегіі. Элегія, як і ода і балада, мае таксама даўнюю гісторыю. Лічыцца, што творы элегічнага характару – адны з самых старажытных твораў паэтычнага мастацтва. Пра гэта чытаем у новых кніжках В.П. Рагойшы, адрасаваных перш за ўсё спецыялістам філолагам. У апошнім па часе выданні гэтага даследчыка чытаем: «Вытокі беларускай літаратурнай элегіі – у народнай песні (працоўнай, абрадава-сямейнай), у вопыце рускай і сусветнай літаратур, што ўплывалі на беларускую. Элегія як жанр з'явілася ў ХІХ стагоддзі («Думка» Ф. Багушэвіча, «Могілкі» невядомага аўтара). Значнае месца займае ў творчасці М. Багдановіча, выяўляючы асабістыя і грамадскія матывы...» [1]. У пачатку свайго артыкула В.П. Рагойша адзначае старажытнасць паходжання жанра: у эпоху антычнасці элегія спачатку была тэматычна разнастайная (нараджэнне, жыццё і смерць), а затым у старажытным Рыме стала жалобнай песняй (плачам над нябожчыкам – І.Г.), скаргай на цяжкі асабісты ці грамадскі лёс (Тыбул, Авідзій, Катул). Усё сказанае тэарэтыкам слоўнага мастацтва доказнае, цікавае, нясе энцыклапедычную інфармацыю. Вось толькі час з'яўлення літаратурнай элегіі ў беларускай літаратуры, як нам думаецца, не зусім правільна аднесены аўтарам да ХІХ стагоддзя, другой паловы яго. Між тым, як ужо «Плач Яраслаўны» са «Слова аб паходзе Ігаравым» – своеасаблівая staраўсходнеславянская элегія ХІІ стагоддзя, з элементамі эпітафіі, блізкай да яе па змесце [2]. Не меншую рацыю будзем мець мы, калі вытокі